

САЙЁҲЛАРНИ ЖАЛБ ЭТАЁТГАН ВОҲАДАГИ ҲАРБИЙ - ТАРИХИЙ ОБИДАЛАР

Каримова Сайёра Нуриевна

“Термиз” давлат музей-қўриқхона

Тасвирий санъат бўлими бошлиғи

Тел: 998906446634

Аннотация: Сайёҳларни жалб этаётган воҳадаги ҳарбий - тарихий обидаларнинг келиб чиқиш сабаблари, уни юзага келтирган ижтимоий-иқтисодий ва маданий воқелиklar алоҳида аҳамиятга эгадир. Воҳадаги ҳарбий - тарихий обидаларнинг нинг шаклланишида географик муҳит алоҳида аҳамиятга эга. Сурхон воҳасининг ўзига хос қадимий, тарихий обидалари қадимишunos олимлар томонидан мукамал ўрганилиб, муқаддас ҳарбий - тарихий обидаларнинг ҳудуди, географик жойлашуви, архитектураси, меъморчилигини илмий ўрганиш масаласида бир қатор натижаларга эришилди.

Калит сўзлар: Обида, истехком, дарвоза, тарих, ҳарбий, Дарбанд, Самарқанд, Бухоро, илмий тадқиқот

Сурхон воҳаси мамлакатимизда энг қадимги илк давлатчилик марказларидан бўлиб, ҳалқимизнинг ижтимоий –иқтисодий ва маданий-сиёсий тарихда алоҳида аҳамиятга эга бўлган ҳудуд ҳисобланади. Ўтмиш аجدодлармиз муқаддас ватани ҳимоя қилиш мақсадида чет эл босқинчиларига қарши мардларча қаршилиқ кўрсатиб, мустаҳкам мудофаа истехкомларни қурганлар. Ушбу ҳарбий истихкомлар босқинчиларга қарши мудофаа иншооти бўлиш билан бирга меъморий обода ҳам ҳисобланган. Илмий тадқиқотлар давомида қўйидаги истихкомлар ҳақида маълумотлар тақдим этилади. «Темир Дарвоза»-Бойсун туман марказидан 35 километр, Дарбанд қишлоғидан 9-10 километр шимоли-ғарбда «Саримос» қоясидаги дарада жойлашган «Темир дарвоза» жаҳонда машҳур бўлиб, бир неча асрлардан буён тарихчиларни қизиқтириб келмоқда. «Темир дарвоза»- ҳақидаги дастлабки маълумотларни Чинлик саёх- кохин Сюан Цзян (мелодий 630 ийил) ёзиб қолдирилган. Унинг сўзига қараганда, «Шундай номланадиган ўтиш жойи чап ва ўнгдан тоғлар билан қисиб келган. Бу тоғлар хаддан зиёд баланд. Йўл эса ниҳоятда тор. Ҳар икки томондан дахшатли темир рангли қоялар савлат тўкиб турибди. Бу жойда икки қопқали ёғоч дарваза ўрнатилган бўлиб, у темир билан қопланган ҳамда унда қўпгина қўнғироқчалар осилган. Ўтиш йўлини тўсадиган анашу дарвоза туфайли, у Темирдарвоза деб аталади.» «Темирдарвоза»-«Темир

Капуғ» номи билан VIII асрдаги Туркий битикларда (турк хоқонлари) Бумин ва Истеми Қоон даврида (VIаср)туркларнинг юришлари бориб етган энг чекка жой сифатида бир неча бор эслатилади. Араб-форс манбаларида географик адабиётда дастлабки бу жойни Яъқубий (IX аср) «Дари Оханин». Бобул Хадид номи билан эслатган. Испаниялик элчи Руи Гансаленс де Клавихо (1404 йил) «Темир дарвоза»га шундай таъриф берган. «Эртаси куни,душанбада, элчилар гурухи баланд тоғнинг этагида дам олдилар. Бу баланд тоғнинг чўққисида хилма-хил нақш ва турли-туман безакларга безалиб жуда мохирона бунёд этилган салбсимон бино жойлашган. Бу тоғ жуда баланд, унда инсон қўли билан яратилгандек йўлак бор, бу йўлак дара орқали уни кесиб ўтиш мумкин. Ҳар тарафдан сип-силлиқ ва бахайбат тоғ чўққилари бўй чўзган. Бу йўлакнинг ўртасида қишлоқ жойлашган бўлиб, унинг тепасида баланд қоялар муаллак тургандек. Бу йўл тоғларда «Темир дарвоза» деб аталади, бу ерларда бундан бошқа йўл йўқ. Бу дарвоза Самарқанд подшолигини Кичик Хиндистондан кўриқлайди. Самарқанд ерларига айна шу дарвоза орқали кириб борилган, Шунингдек Самарқанд империяси аҳли ҳам Хиндистонга бошқа жойдан эмас, худди шу йўл орқали ўтиб боришган...» «Темир дарвоза» -Шарофиддин Али Яздийнинг «Зафарнома», Бобурнинг «Бобурнома» асарларида туркийча «Кахлага» номли остида тилга олинган.

Бўзгалхона (оҳулар уйи) атамаси билан «Темир дарвозани» аталиши илк бор Бухоро хони Муҳаммад Раҳимхоннинг 1757 йилда юришларини таърифлаган Муҳаммад Вафо Кармагийнинг «Туфат ал-хоний» асарида учрайди. Тарихий маълумотларга қараганда «Темир дарвоза»ни энг сўнгги қурилиши VI-VII асрларга амалга оширилган. «Темир дарвоза» қурилиши жаҳонда етти мўъжизанинг бири ҳисобида тан олинган. Буюк Хитой деворлари қурилишлари билан бир вақтда тўғри келади. «Темир дарвоза» иншоотлари ҳам «Буюк Хитой деворлари» дан мутлақо қолишмайди, бу Бойсун мўъжизаси ҳисобланади. 1995-1997 йилларда Француз археология илмий ходимлари доктор Клод Рапен бошчилигида «Темир дарвоза»да қазув ишлари бошланди. «Темир дарвозани» Ўрта қисмида жойлашган Оқ қўтан деган жойда 16 та хонани излаб топишга муваффақ бўлдилар. Бу хоналар божхона, ётоқхона, яроқхона, оловхона, мусофирхона, ошхона вазифаларини ўтаган. «Темир дарвоза» орқали ўтадиган «Буюк Ипак йўли» Хитойнинг Чанъан шаҳридан Венециягача чўзилиб 6 минг чакрим (8 минг км)ни ташкил этади. Қадимда бу йўл Савдо йўли деб юритилган. 1877 йили Фердинанд Рихтгофен (1835-1905) Хитойга боради ва «Тарих» номли китоб ёзади-шу китобида «Буюк йўл» сўзи ёнига «ипак» сўзини қўшиб қўяди. Чунки Дунё бозорларида ипак ва ипакдан тўқилган матолар энг юқори ўринни

эгаллаган. Дунё савдогарлари бу сўзни маъқуллаганлар. «Буюк Ипак йўли атамаси 1877 йилдан бошлаб юритилган». Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг (Б.М.Т) ташаббуси билан 1990 йил «Буюк Ипак йўли»-мулоқот йўли шиори остида 137 та давлат вакиллари 1990 йил 25 март куни Бойсунга келишиб «Темир дарвоза»ни келиб кўришди. Бу жой «Темир Эшик» афсонавий номини олган бўлиб, темир эшикларнинг божхона марказларида бўлиши Буюк Ипак йўли карвонларининг ўтиб кетишига йўл қўймаслиги ҳамда муодофа аҳамиятига эга бўлган. Балки, худди шу «Темир Эшиклар» Қуръоннинг «Қахф» сурасида душман қабилаларига қарши Искандар Зулкарнайн (Александр Македонский) ясаттирган темир тўсиқлар ўрнатилган афсонавий жойдир. Кейинчалик А.Навоийнинг «Ҳамса» асарида бу тўсиқ «Искандарнинг ёпирилиб келиши» деб номланган.

Дарбанд карвон саройи. IХ-Х асрларга оид ёзма манбаларда Бойсуннинг бир неча жой номлари ҳам тилга олинади. Ал-Яъқубийнинг «Китоб ал- булдан» асарида бу жой Дари –Оханин ёки Дарбанди Оханин номида келтирилади. Ёзма манбаларга кўра, бу атама «Темир дарвоза» нинг форсийдаги номи билан бир қаторда, шу мавзеда жойлашган шаҳарча номини ҳам англатади. Ал- Яъқубий таъкидлашича, бу шаҳарча «Темир дарвоза»га яқин манзилда жойлашган. Х асрга оид яна бир тарихий манбада бу ерда Чағаниён амирлигига тегишли мустаҳкам қалъа бўлиб, 948 йилда сомоний Нух Ибн Наср қўшинининг Чағаниён томон юришида вайрон қилиниб, XI асрда қайта қурилган. Рус сайёҳи Д.Н.Логофет ўзининг «В горах и равнинах Бухаръ» асарида бир вақтлар шаҳарлар қаторига кирган Дарбанд Работини эслатиб ўтган. Туркистон генерал –губернаторлиги томонидан 1903 йилдан бошлаб Самарқанд-Термиз йўлини қуриш бошланди. Дарбанд Работи 1903 йилгача ўз шаклини йўқотмай бутун ҳолича сақланган. Россия ҳукуматини топшириғи билан Дарбандда мустаҳкам станция қурилиши бошланди. Қурилиш материаллари этишмаслиги сабабли, Дарбанд Работини буздириб ғиштлари станция пойдеворига ва отхона, ётоқхона қурилишига ишлатилди. 1909 йилдан бошлаб рус аскарлари, 1920 йилдан эса Қизил босқинчилар аскарлари Дарбандга жойлаштирилди. Шу билан Бойсун мўъжизаларидан яна бири ер юзидан супуриб ташланди.

Дарбанд чегара истехкоми. Академик Э.Ртвеладзе Кушонлар ва қадимий Бактрия салтанатининг шимолий сарҳадини, унинг девор, чегара ва қалъаларини ишончли далиллар билан исбот қилиб, фандаги айрим тортишувларга барҳам берди. Археологик тадқиқотларга кўра «Темир дарвоза» Дарбанд қишлоғидан 9-10 километр шимолий –ғарбда Саримас қоясидаги дарада, муодофа истехкоми эса Оққутол довонида жойлашган чегара деворига милoddан аввалги II аср оралиғида

асос солинган. Милодий I аср охирида яъни Кушон салтанатини йирик давлат сифатида шаклланган даврида бу истехком унинг шимолий чегараларини муҳофаза қилувчи иншоот сифатида тўлиқ қуриб битказилган. Сувсиз ва Саримас тоғлари Ўртасида жойлашган деворнинг узунлиги 1500 метрни ташкил этади. Девор пастроқ тоғ тизмаси бўйлаб Шерхожи (Кухан) қўргонигача чўзилган. Мудофа истехкомининг баландлиги 2 метрдан 5 метргача бўлиб, унинг бурилишларида бурж миноралари жойлаштирилган. Миноранинг баландлиги 10 метрлар бўлиб, девордан ташқарига қараб 4 метр чикибтурган. Даставвал бу мудофа истехкоми ички йўлак бўлиб, қалинлиги 6 метрга тенг бўлган. Кейинги босқичда ички йўлак тўлдирилиб, яхлит девор шаклига келтирилган. Айниқса, истехкомнинг олд яъни ғарбий тарафи ҳарбий санъатининг барча талабларига мос ҳолда бунёд этилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев М. Сатторов М. Тоғлар гавҳари. –Т.: Фан, 2001. –128 б.
2. Ашуров А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. –Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2007. –274б.
3. Иброҳимов А. ва бошқалар. Ватан туйғуси. –Т.: Ўзбекистон, 1996. – 439 б.
4. Мустақил Ўзбекистон тарихи. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 3-китоб. –Т.: Шарқ, 2000. –558 б.
5. Назаров П. Тоғлар чорлайди оун овози. – 1998. – 26 август.
6. Нарзулла Орифий. Эзгуликка бешиқдир дунё. –Т.: “Turon-Iqbol”, 2008.– 74 б.
7. Нажимов Т.Н. Народные традиции и культура.–Т.:Узбекистан, 1992. –120 с.
8. Раҳмонов Н., Матбобоев Б. Ўзбекистоннинг кўҳна туркий - рун ёзувлари. – Т.: “Фан”, 2006. – 65б.
9. Рашидов Қ. Бойсун олимлари. –Т.: “MATRIX PRINT” МНСЈ нашриёти, 2008. –265б.
10. Ртвеладзе Э.В., Аминов М. Сурхондарё. –Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1996.
11. Термиз. Буюк йўллар чорраҳасидаги кўҳна ва янги шаҳар. (муаллифлар жамоаси) -Т.: Шарқ, 2001, –101 б.
12. Турсунов С. ва б. Сурхондарё тарих кўзгусида. –Т.: Шарқ, 2001.– 382 б.
13. Турсунов С.Н ва б. Сурхондарё тарихи. –Т.: Шарқ, 2004. – 605 б.